

Л.М. Янчева, канд. екон. наук, проф.

О.В. Топоркова, канд. екон. наук

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОБЛІКУ ПОГАШЕННЯ ВАЛЮТНИХ КРЕДИТІВ

Розглянуто валютний кредит як ефективний інструмент на ринку короткострокового кредитування. Визначено правові аспекти обліку кредитів в іноземній валюті залежно від коливань курсу валюти стосовно гривні. Надано практичні поради щодо зміни умов валютно-кредитних договорів.

Рассмотрен валютный кредит как эффективный инструмент на рынке краткосрочного кредитования. Определены правовые аспекты учета кредитов в иностранной валюте в зависимости от колебаний курса валюты по отношению к гривне. Даны практические советы по изменению условий валютно-кредитных договоров.

A currency credit is considered as effective instrument at the market of the short-term crediting. The legal aspects of account of credits are certain in foreign currency depending on vibrations of currency exchange rate in relation to a hryvnya. Practical councils are given of change of conditions of the currency-credits agreements.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Одним з наслідків фінансової кризи в Україні, зокрема обвалу курсу гривні стосовно іноземної валюти, є масова неплатоспроможність українських позичальників, що одержали банківські кредити в іноземній валюті. Кредит є джерелом позикових коштів для підприємства, оскільки він здатний вирішити проблему неплатежів. Однак у сформованій нестабільній обстановці важливий не тільки сам факт кредитування, його правові аспекти та облік. Значення кредитів банку як додаткового джерела фінансування комерційної діяльності особливо проявляється на стадії становлення підприємства. Вони, забезпечуючи господарську діяльність підприємств, сприяють їхньому розвитку, збільшенню обсягів виробництва продукції, робіт, послуг. Так, стрімке знецінення гривні привело до колосальних збитків позичальників за валютними кредитними договорами та неспроможності погашати отримані кредити. Можливі наслідки цього прогнозувати не складно. За інформацією деяких великих банків, уже за перше півріччя кількість валютних кредитів, за якими з'явилося прострочення платежів, збільшилася на 45%. І це тіль-

ки початок, оскільки пік неповернень очікується фахівцями наприкінці року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду питань, що стосуються порядку погашення та правових аспектів можливих варіантів дій позичальників за валютно-кредитними операціями в обліку, присвячено низку праць вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів, таких, як: Н. Дзюба, Д. Колодяжний, А. Кифак, Л. Солошенко. Недостатнє висвітлення питань, що стосуються правових аспектів обліку, зміни умов погашення за кредитними договорами в іноземній валюті, зумовило написання даної статті.

Мета та завдання статті. Проаналізувати правові аспекти можливих варіантів дій позичальників за валютно-кредитними договорами у рамках сформованої ситуації на валютному ринку України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У першу чергу слід зазначити, що сьогодні ця проблема активно обговорюється як у банківських колах, так і на державному рівні, зокрема фахівцями Міністерства фінансів України й Національного банку України (НБУ). На думку фахівців щоб уникнути масової невилплати коштів за валютними кредитами й, як наслідок, збільшення кризи банківської системи, обидві сторони кредитних правовідносин (банк і клієнт) повинні шляхом переговорів досягти компромісу у вирішенні проблеми. На наш погляд, можна запропонувати наступну схему: більша частина (приблизно 3/5) від суми валютного кредиту (включаючи відсотки й усі інші платежі) буде виплачуватися позичальниками в гривнях (а не в доларах США, як передбачено більшістю договорів про надання валютного кредиту) за старим курсом, а сума, що залишилася, буде виплачуватися за поточним курсом. У результаті позичальникові вдасться скоротити свої збитки, пов'язані зі стрімким падінням гривні. Що стосується збитків банку, понесених у результаті різниці курсу, дозволити їх включати до складу валових витрат. Дана схема не має для учасників кредитних відносин обов'язкової чинності, тобто може застосовуватися винятково за взаємною згодою сторін (шляхом внесення відповідних змін в укладені кредитні договори, тобто доповнення до валютного кредитного договору). Таким чином, НБУ повинен прийняти нормативно-правовий акт, яким комерційним банкам буде рекомендовано допускати погашення валютних кредитів у національній валюті за домовленістю із клієнтами. Статтею 533 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. передбачено, що грошове зобов'язання повинне бути виконане в гривнях. Якщо в зобов'язанні визначений грошовий еквівалент в іноземній валюті, то сума, що повинна бути виплачена в гривнях, визначається за офіційним курсом відповідної валюти на день

платежу, якщо інший порядок її визначення не встановлений договором, законом або іншим нормативно-правовим актом. Зокрема, якщо кредитний договір не містить застереження про фіксації курсу валюти договору стосовно гривні на момент укладання договору, позичальник зобов'язаний здійснювати передбачені договором виплати за курсом, що діє на момент такої виплати. Більше того, більшість валютних кредитних договорів передбачають, що такі виплати повинні здійснюватися не в гривнях, а в тій валюті, у якій був наданий кредит. У випадку нездійснення позичальником обговорених платежів у розмірі й у строки, установлені договором, позичальник буде вважатися таким, що порушив свої грошові зобов'язання. Як відомо, законом передбачено обставини, за яких боржник звільняється від відповідальності за невиконання або неналежне виконання своїх зобов'язань. Так, відповідно до ч. 1 ст. 617 ЦК, особа, що порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за його порушення, якщо доведе, що це порушення відбулося в результаті випадку або передбачених обставин. Нормативне визначення таких понять, як «випадок» і «непередбачені обставини», у законодавстві України відсутнє. Слід зазначити, що позичальник за валютним кредитним договором не може посилатися на падіння курсу гривні стосовно валюти кредиту як на випадок, отже, відсутня підстава для звільнення від відповідальності за непогашення кредиту, оскільки в ч. 2 ст. 617 ЦК прямо визначено, що не вважається випадком, зокрема, невиконання своїх обов'язків контрагентом боржника, відсутність на ринку товарів, що вимагаються для виконання зобов'язання, відсутність у боржника необхідних коштів. Під непередбаченими обставинами теорія права має на увазі невідворотні, непередбачені й надзвичайні події, що не залежать від волі людей, до яких належать різні природні катаклізми й інші стихійні лиха. Даної позиції дотримується й Вищий господарський суд України. У ньому, зокрема, зазначено, що категорія непередбачених обставин включає лише стихійні природні явища, які внаслідок їх винятковості, невідворотності й непередбачуваності визначають обмеження відповідальності за заподіяння шкоди у випадках, визначених законом. Отже, обвал курсу гривні жодним чином не може бути віднесений до категорії непередбаченими обставинами, оскільки не є стихійним лихом.

Таким чином, сьогодишню ситуацію, що склалася на валютному ринку України, можна відносити до форс-мажорних обставин. Але проблема полягає в тому, що в більшості випадків у договорах не встановлюється вичерпний перелік форс-мажорних обставин, що звільняють боржника від відповідальності за невиконання своїх зобов'язань. Такий перелік є приблизним. При цьому в договорах, як правило,

є умова, що та або інша обставина може вважатися форс-мажорною тільки у випадку підтвердження цього компетентним органом або організацією (Торгово-промисловою палатою України). Однак Торгово-промислова палата України категорично відмовляється кваліфікувати сьогоднішню ситуацію з курсом гривні стосовно іноземних валют як форс-мажорну обставину. Отже, навіть у випадку, якщо кредитний договір передбачає звільнення від відповідальності за невиконання зобов'язань позичальника з погашення кредиту у зв'язку з виникненням форс-мажорних обставин (що малоімовірно, оскільки банки переважно працюють за типовими договорами, складеними з максимальним забезпеченням дотримання власних інтересів), позичальник не зможе посплатити на обвал курсу гривні як на таку обставину.

Пропонуємо можливі варіанти зміни умов погашення валютного кредиту, зокрема варіанти договірного закріплення рекомендацій Міністерства фінансів України, а саме: можливість платежів з погашення кредиту в гривнях за курсом, що діяв на момент укладання договору. Частина 2 ст. 651 ЦК визначає, що зміна договору допускається винятково за взаємною згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом. Аналогічна норма міститься й у частині 1 ст. 188 ГК. Виключення з вищевказаного правила встановлено статтею 652 ЦК, що передбачає можливість зміни або дострокового розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин договору. Так, відповідно до ч. 1 ст. 652 ЦК зміна обставин є істотною, якщо вони змінилися настільки, що якби сторони могли це передбачити, то не уклали б договір або уклали його на інших умовах. Якщо сторони не дійшли згоди щодо приведення договору у відповідність, до обставин, що змінилися, або щодо його розірвання, договір може бути розірваний, а за наявності встановлених підстав – змінений за рішенням суду на вимогу зацікавленої сторони, за наявності низки умов. Аналіз наведеної законодавчої норми дає підстави вважати, що обвал курсу національної валюти може бути кваліфікований як істотна зміна обставин валютного кредитного договору, оскільки:

— на момент укладання договору позичальник виходив з того, що різкої зміни співвідношення гривні з валютою кредиту не станеться; якби позичальник міг передбачити таку різку зміну, то він би не став укладати договір на таких умовах (наприклад, узяв би кредит у національній валюті);

— причини падіння курсу гривні не можуть бути усунуті позичальником при всій його дбайливості й обачності, оскільки дані причини не залежать від волі позичальника, а пов'язані з об'єктивними змінами ситуації на валютному ринку;

— подальше виконання договору в умовах стрімкого падіння курсу гривні стосовно валюти кредиту приведе до явного порушення співвідношення майнових інтересів сторін і позбавить позичальника того, на що він розраховував при укладанні договору (у результаті знецінення гривні витрати позичальника на погашення кредиту значно перевищують розмір витрат, на які він розраховував при укладанні договору).

Таким чином, можна також говорити про те, що подальше виконання договору на спочатку погоджених умовах буде свідчити про порушення одного із принципів цивільно-правових відносин – принципу справедливості. Ситуація, що склалася сьогодні на валютному ринку України, дає всі підстави позичальникові за валютно-кредитним договором ініціювати перед банком питання про приведення договору у відповідність, тобто внести в договір відповідні зміни, що передбачають можливість позичальника погасити кредит у гривнях за старим валютним курсом. Таким чином, ГК не містить положень, що звільняють позичальника за договором про надання кредиту в іноземній валюті від відповідальності за невиконання своїх зобов'язань з погашення кредиту у зв'язку зі стрімким падінням курсу гривні стосовно валюти кредиту.

На наш погляд, позичальнику, що має намір в судовому порядку внести зміни у валютний кредитний договір, необхідно буде довести суду, що дострокове розірвання такого договору принесе як позичальникові, так і банку збитки, що значно перевищують збитки сторін у випадку внесення в договір відповідних змін відносно валюти погашення кредиту та валютних курсів. У протилежному випадку договір не зможе бути змінений у судовому порядку. Правда, слід зазначити, що вимоги ЦК щодо винятковості зміни договору за рішенням суду у зв'язку з істотною зміною обставин іноді залишалися без уваги вітчизняного правосуддя (включаючи вищі судові інстанції). Про це свідчить судова практика про внесення змін у різні цивільно-правові договори (оренда, підряд) у зв'язку з істотною зміною обставин.

Існують випадки, коли позичальник має можливість достроково припинити дії кредитного договору. У цьому випадку позичальник зобов'язаний буде повернути тіло кредиту, але буде звільнений від обов'язку подальшої виплати відсотків за користування кредитом і штрафів за несвоєчасне погашення.

Позичальник може скористатися двома варіантами дострокового припинення дії договору: дострокове погашення кредиту або розірвання договору.

Слід зазначити, що всі кредитні договори за критерієм можливості дострокового погашення діляться на дві групи:

— договори, що передбачають можливість дострокового погашення кредиту;

— договори, що не передбачають можливість дострокового погашення кредиту.

Якщо валютний кредитний договір належить до першої групи й у позичальника є в наявності кошти, необхідні для дострокового повернення тіла кредиту, такий позичальник може скористатися своїм правом, передбаченим кредитним договором, і достроково погасити кредит. Такий варіант навряд чи буде вигідний позичальникові, оскільки він однаково понесе значні збитки, викликані фактичним збільшенням вартості тіла кредиту у зв'язку з падінням курсу гривні стосовно валюти кредиту. Якщо ж валютний кредитний договір належить до другої групи або в позичальника немає фінансової можливості скористатися своїм правом дострокового повернення кредиту, такий позичальник може спробувати застосувати процедуру однобічного розірвання договору. Однобічна відмова від зобов'язання не допускається, якщо інше не встановлено договором або законом; єдиним варіантом однобічного розірвання кредитного договору для позичальника є розірвання в судовому порядку на підставі істотної зміни обставин. Якщо в позичальника відсутні вільні кошти для повернення тіла кредиту у зв'язку з розірванням договору, таке повернення повинно буде забезпечене за рахунок реалізації майна, під заставу якого був виданий кредит.

Як зміна, так і розірвання кредитного договору в судовому порядку у зв'язку з істотною зміною обставин можливі тільки в тому випадку, якщо в самому договорі немає положення про те, що ризик зміни курсу гривні стосовно валюти кредиту несе позичальник.

Поява судових прецедентів про зміну кредитних договорів або про їх розірвання у зв'язку з істотною зміною обставин може підштовхнути банки починати переговори із клієнтами-позичальниками про зміну умов погашення валютних кредитів.

Висновки. Ситуація, що склалася сьогодні на валютному ринку України, ні за яких умов не може бути підставою для звільнення позичальника за кредитним договором від відповідальності за невиконання своїх зобов'язань з погашення кредиту. Позиція Міністерства фінансів України та НБУ відносно даної проблеми носить винятково рекомендаційний характер і не має обов'язкової чинності для сторін кредитних відносин. Таким чином, зміна валюти й інших умов виконання зобов'язань позичальника за кредитним договором можливі тільки у разі до-

сягнення відповідних домовленостей між банком і клієнтом-позичальником.

Можливими варіантами для позичальника в такій ситуації (у випадку недосягнення компромісу з банком) може бути зміна валютного кредитного договору в судовому порядку у зв'язку з істотною зміною обставин. Це може дозволити позичальникові здійснювати погашення валютного кредиту у гривнях за курсом, що діяв на момент укладання договору. Для зміни договору позичальникові необхідно буде довести суду, що така зміна принесе сторонам менші збитки, ніж розірвання договору.

Якщо зміна кредитного договору не можлива в судовому порядку у зв'язку з істотною зміною обставин, позичальник може як крайній захід спробувати достроково припинити дію договору. У результаті позичальник буде звільнений від подальшої сплати відсотків і штрафів, але зобов'язаний повернути тіло кредиту.

Із усього вищевикладеного робимо висновок, що позичальник за валютним кредитним договором у жодному разі не зможе посилатися на сьогоднішню кризову ситуацію на фінансовому ринку України як на підставу для звільнення від відповідальності за порушення передбачених договором зобов'язань. Тому, у випадку невиконання позичальником обговорених платежів до нього будуть на загальних підставах застосовані цивільно-правові санкції, передбачені договором і законом.

Список літератури

1. Гражданский кодекс Украины [Текст] : [от 16.01.2003р. –№ 435-IV].
2. О банках и банковской деятельности [Текст] : закон Украины № 2121-111 : [от 07. 12. 2000 р.].
3. Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті [Текст] : закон України № 185/94-ВР : [від 23. 09. 2004р.].
4. Дзюба, Н. В. Кредит в валюті [Текст] / Н. В. Дзюба // Податки та бухгалтерський облік. – 2009. – № 9.– С. 15–25.
5. Колодяжний, Д. А. Юридичний практикум [Текст] / Д. А. Колодяжний // Юридичний практикум – 2009. – № 1. – С. 67–74.

Отримано 15.09.2009. ХДУХТ, Харків.

© Л.М. Янчева, О.В. Топоркова, 2009.